

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Ужгородський національний університет
Історичний факультет
Кафедра історії України

Тисячоліття — MILLENNIA

Науковий щорічник

Випуск 2

Ужгород
Видавництво «Гражда»
2015

ББК ТЗ (4 Укр) я54 Т44
УДК 94 (477) (063)

Редколегія:

Данилюк Дмитро Дмитрович,
д.і.н., професор кафедри історії України УжНУ;

Жулканич Неля Михайлівна,
д.і.н., професор кафедри історії України УжНУ;

Задорожний Володимир Євгенович,
д.і.н., професор кафедри історії України УжНУ;

Капітан Лариса Іванівна,
д.і.н., завідувач кафедри суспільних дисциплін Мукачівського державного університету;

Офіцинський Роман Андрійович,
*д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України УжНУ
(головний редактор);*

Сухий Олексій Миколайович,
д.і.н., завідувач кафедри новітньої історії України Львівського національного університету ім. І. Франка;

Федака Сергій Дмитрович,
д.і.н., професор кафедри історії України УжНУ;

Фенич Володимир Іванович,
к.і.н., доцент кафедри історії України, декан історичного факультету УжНУ (заступник головного редактора);

Штерр Діана Іванівна,
*викладач кафедри історії України УжНУ
(відповідальний секретар).*

Рецензенти:

Гарагонич В.В.,
*д.і.н., професор кафедри міжнародних відносин
Східноєвропейського слов'янського університету, м. Ужгород.*

Скочиляс І.Я.,
*д.і.н., декан гуманітарного факультету Українського
католицького університету, м. Львів.*

Відповідальний за випуск:

Попович Тетяна Юріївна,
викладач кафедри історії України УжНУ.

*Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету
Ужгородського національного університету
18 грудня 2014 р., протокол № 5.*

ISBN 978-966-176-126-0

© Автори статей, 2015
© Видавництво «Гражда», 2015

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ

Роман Офіцинський,
*доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри
історії України УжНУ*

У цілому відгуки на кандидатські та докторські дисертації в сучасній Україні є своєрідним жанром наукового дослідження, суть якого полягає насамперед у поглибленій верифікації дисертаційних праць.

Щодо відгуку офіційного опонента, то його структура є строго регламентованою. Згідно з Положенням про спеціалізовану вчену раду, опонент визначає ступінь актуальності теми, обґрунтованості положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність, новизну, повноту викладу в опублікованих працях. Відгук завершує висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету міністрів України.

Досі мені тричі випадала нагода опонувати дисертантам, які здобули наукові ступені. Пропоную познайомитися з цими відгуками 2011-2014 рр., що були озвучені на засіданнях спеціалізованих вчених рад в Ужгороді та Львові. Також долучаю свій перший відгук – на докторську дисертацію 1997 р. у вигляді наукової доповіді, котру я стисло проаналізував, отримавши тоді зовсім недавно диплом кандидата історичних наук.

**ЧОТИРИ ВІДГУКИ
НА ДИСЕРТАЦІЇ
1997-2014 рр.**

Відгук
на дисертацію Омеляна Дмитровича Довганича «Проблеми історії
Закарпаття напередодні та в роки Другої світової війни
(1938-1945 рр.)», представлені у вигляді наукової доповіді
до захисту на здобуття наукового ступеня доктора історичних
наук із спеціальності 07.00.01 – історія України¹.

Дисертація побудована на основі проблемно-хронологічного принципу. Така структура роботи дала можливість автору виконати поставлене завдання. У 1963-1996 рр. з'явилося 311 праць, у т. ч. й мовами наших сусідів. Тут О.Д. Довганич показав себе надзвичайно скрупульозним і невсипущим дослідником у проблематиці, пов'язаній з комуністичним рухом, партизанами, угорськими та радянськими репресіями, возз'єднанням Закарпаття з Україною. При цьому варто повчитися в Омеляна Дмитровича оперативності та вмінню поєднати наукові зацікавлення з їх суспільнозначимим контекстом. Практична значущість проведених кропітких досліджень не голослівна: взяти для прикладу хоча б епопею з «дітьми Червеньова».

Легкий журналістський стиль, наближеність до публіцистичності – суттєві риси Довганича як історика. Вони присутні й у рецензованій науковій доповіді, котра, на жаль, не позбавлена штампів і не вмотивованих термінів. Ось назви деяких підрозділів (усіх 11) основного змісту праці – «В планах німецько-угорських фашистів» (правильніше б – «у планах Угорщини і Німеччини»), «Організація нових органів гноблення» (мова йде про правоохоронну систему), «В умовах нужди і безробіття» (соціально-економічна політика угорського уряду). А назва «Партизанська війна влітку і восени 1944 року» взагалі неадекватна: не ті масштаби. Автор сам це спростовує даними про десантування на Закарпаття майже двох десятків організаторських груп і загонів (як правило, чисельністю близько десятка осіб), більшість яких загинула у перших сутичках із противником.

При цьому О.Д. Довганич свідомо випустив ряд принципових моментів, де пріоритети належать іншим ученим, зокрема, про політико-правову сутність феноменів Карпатської України і Підкарпатської території, політичну думку і діяльність політичних сил краю в роки Другої світової війни. Але з нашої точки зору, ця проблематика все ж таки мала б знайти своє відображення в концептуальному плані на широкоформатному тлі, вийшовши за вузькі локальні рамки.

¹ Довганич О. Проблеми історії Закарпаття напередодні та в роки Другої світової війни (1938–1945 рр.): Дис. у вигляді наук. доп. на здобуття наук. ст. д-ра іст. наук: 07.00.01 / Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород, 1997. – 72 с. Захищена 18 квітня 1997 р.

Відзначимо також чисто технічні огріхи: відсутність букви і (передається всюди буквою i); нумерація репринту наукової доповіді повинна починатися цифрою 1, а не 2, як маємо.

Незважаючи на ці зауваження, докторська дисертація О.Д. Довганича «Проблеми історії Закарпаття напередодні та в роки Другої світової війни (1938-1945 рр.)» є цінним внеском у вітчизняну історіографію. Це дослідження може бути основою для здобуття автором – Омеляном Дмитровичем Довганичем – наукового ступеня доктора історичних наук.

20 березня 1997 р.

**Відгук офіційного опонента
на дисертаційну роботу Лещишина Ростислава Сергійовича
«Розвиток української преси Станиславівського воєводства
(1921–1939 рр.)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України¹**

Міжвоєнний період вітчизняної та всесвітньої історії має вельми притягальну силу для дисертантів обох рівнів – здобувачів як кандидатського, так і докторського ступеня. Щороку в Україні захищається чимало дисертацій, присвячених західноукраїнським землям 1920-1930-х рр. За спеціальністю 07.00.01 – історія України у минулому році, 2010-му, захищено близько десятка дисертацій, де Галичина як історичний регіон є предметом особливого інтересу. Назву лише докторську дисертацію Петра Сіреджука «Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини Східної Галичини (20-30-і роки ХХ ст.)» (Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника), кандидатську Зореслави Захожай «Політика радянського партійно-державного керівництва щодо Східної Галичини в міжвоєнний період (1921-1939 рр.)» (Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди).

Сучасна історична наука не залишає поза увагою жодного вагомого історичного аспекту в зазначених часових і географічних межах. Тому скрупульозний аналіз маловідомих і малодоступних джерел, виконаний Лещишином Р.С., заслуговує схвалення.

Належало б навести ще один аргумент актуальності теми дослідження – про те, що дисертація логічно вписується у державні наукові програми, які діють у системі вищої освіти України. На жаль, в авторефераті та вступі дисертації такі відомості відсутні. У пункті 11 Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого

¹ Лещишин Р. Розвиток української преси Станиславівського воєводства (1921–1939 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2011. – 179 с. Захищена 18 березня 2011 р.

наукового співробітника ця вимога є правилом, яке Лещишину Р.С. не потрібно було ігнорувати. Цитую згаданий пункт: «Теми дисертацій пов'язуються, як правило, з напрямками основних науково-дослідних робіт вищих навчальних закладів або наукових установ і затверджуються вченими (науково-технічними) радами для кожного здобувача окремо з одночасним призначенням наукового консультанта в разі підготовки докторської чи наукового керівника в разі підготовки кандидатської дисертації». Лещишин Р.С. виконував дисертацію на кафедрі історії України Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, де затверджена певна науково-дослідна проблематика. Можливо, вона має навіть номер державної реєстрації.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації Лещишина Р.С., підтверджуються наступним:

1. *Введено у науковий обіг широке коло історичних джерел.* Дисертаційні положення і висновки опираються на інформаційну та емпіричну базу. До неї входять постулятивні (аналітичні, пропозиційні) та афірмативні (наказові) документи органів державної влади міжвоєнної Польщі, наукові публікації та суспільно-політична публіцистика. Головне історичне джерело – українські газети і журнали Станиславівського воєводства. Вони залишаються в істориків-новітників ще поза активним науковим обігом.

2. *Структура дослідження є визначеною.* Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел.

У розділі 1 «Історіографія проблеми та джерельна база дослідження» акцентується на тематичних студіях учених. Вивчено українську періодику Станиславівського воєводства (125 назв), різноманітну за видовою ознакою. Опрацьовано 105 справ, які зберігаються у Державному архіві Івано-Франківської області, Центральному державному історичному архіві у Львові, Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника.

У розділі 2 «Політика польського окупаційного режиму в Галичині та заходи впливу владних структур на пресу» увагу приділено реконструкції історичних реалій, пов'язаних з інформаційною та національно-культурною сферами у регіональному вимірі. Показані наглядові та репресивні заходи виконавчої влади і правоохоронних органів.

У розділі 3 «Кадрове та матеріальне забезпечення пресових органів Станиславівського воєводства» порушуються питання, пов'язані з освітнім рівнем, фаховою компетентністю редакційних колективів, їх персональним складом, умовами праці. Окремо з'ясовано джерела фінансування, мережу друку і розповсюдження періодичних видань.

У розділі 4 «Тематичне спрямування публікацій в українській пресі» розкрито ідейно-політичні орієнтації та ідеологічні засади редакцій української періодики. Це зроблено згідно з власною класифікацією,

тобто шляхом поділу видань на національно-державницькі, релігійні, пропольські, комуністичні.

У цілому виклад матеріалу в кандидатській дисертації логічний та послідовний. Належний рівень достовірності наукових положень підтверджений у ході апробації результатів дисертаційного дослідження.

Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

Хочу погодитися з авторовим визначенням наукової новизни, котре полягає в тому, що в дисертації вперше комплексно вивчена українська періодика міжвоєнної Станиславщини (стор. 5). До основних результатів дисертації належить введення до наукового обігу пов'язаних із періодикою архівних документів, заповнення фактологічних прогалів про особливості національно-культурного розвитку західних українців у чужій державі, часто вороже налаштованій до них.

Щодо викладу положень дисертації в опублікованих працях відзначу наступне. Обсяг дисертації (260 сторінок) відповідає встановленим вимогам. Список використаних джерел містить 560 найменувань. Із теми дисертації автор оприлюднив 11 наукових публікацій, у тому числі 7 у п'яти фахових виданнях: «Інтелігенція і влада» (Одеса), «Вісник Прикарпатського університету. Історія» (Івано-Франківськ), «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» (Львів), «Збірник праць Науково-дослідного центру періодики» (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника), «Галичина» (Івано-Франківськ).

Водночас дисертація Лещишина Р.С. викликає низку **зауважень**:

1. Відсутні відомості про те, що її тема пов'язана з певним напрямом науково-дослідних робіт вищого навчального закладу, де виконувалася, тобто Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Детальніше про це вже йшлося на початку відгуку.

2. Не зовсім вдалою вона є у структурному сенсі. У вічі кидається нерівноцінний та непропорційний виклад тексту: 6 сторінок «Вступу», 5 – «Висновків», що замало. Налічуємо 27 сторінок у першому розділі, 35 – у другому, 31 – у третьому і більш як удвічі – 74 – у четвертому. Варто було б збалансувати обсяг кожного розділу, викласти свої судження рівноцінно.

Це бачимо і на прикладі того, що у другому розділі, на відміну від інших, нема поділу на підрозділи. Потрібно дотримуватись одного принципу. Як і рівномірного висвітлення. Адже обсяг підрозділів коливається вельми різко: від 9 сторінок (3.1) до 27-ми (4.1), дорівнюючи всьому першому розділу.

Викликають подив неоковирні та неадекватні назви окремих розділів і підрозділів. Другий розділ називається «Політика польського окупаційного режиму в Галичині та заходи впливу владних структур на пресу». Насправді спорадично йдеться про три східногалицькі воєводства – Львівське, Станиславівське, Тернопільське. Точніше відобразила б зміст розділу назва «Особливості інформаційної політики Польської держави у Станиславівському воєводстві». Водночас належало б

у порівняльному ключі показати адміністративно-політичну і національно-культурну специфіку всієї міжвоєнної Східної Галичини як єдиного українського інформаційного простору, відповідну нормативну базу, медійну динаміку, прояви цензури і репресій за вільнодумство. Зауважені аспекти могли б слугувати назвами щонайменше трьох підрозділів, поділ тексту на які відсутній у другому розділі.

Третій розділ називається «Кадрове та матеріальне забезпечення пресових органів Станиславівського воєводства». Це не зовсім коректно. Адже мовиться про українську недержавну періодику, а не про офіційні видання воєводства. Точніша назва могла б звучати як «Кадровий, фінансово-економічний, організаційно-видавничий та матеріально-технічний стан української періодики Станиславівського воєводства» або «Організаційна, творча та економічна діяльність редакцій українських газет і журналів Станиславівського воєводства». Підрозділ 3.1 «Кадровий склад редакційних колективів українських часописів» годилося б назвати «Освітній рівень, фахова компетентність, умови праці редакційних колективів», 3.2 – не «Джерела фінансування та умови роботи журналістів», а «Фінансування, друк і розповсюдження української періодики». У принципі, поліграфічну інфраструктуру можна було розглянути й окремо.

Назва четвертого розділу «Тематичне спрямування публікацій в українській пресі» є неприйнятною. Не тому, що вона заставляє сумніватися, чи за профілем цієї спецради дисертація. Тобто чи вона не джерелознавчого спрямування. Насправді у розділі розкрито ідейно-політичні орієнтації та ідеологічні засади редакційних колективів української періодики Станиславівського воєводства. Слід було розділ назвати саме так: «Ідейно-політичні орієнтації та ідеологічні засади української періодики Станиславівського воєводства». Відповідно належало б скорегувати назву і зміст трьох наявних підрозділів: не «Видання національно-державницького табору» (підрозділ 4.1), а «Пропольські та національно-патріотичні видання»; не «Релігійні видання і міжконфесійна полеміка на сторінках преси» (підрозділ 4.2), а лаконічніше «Релігійна періодика» (хоча наявність цього «неполітичного» підрозділу невмотивована); не «Пропольська та комуністична преса» (підрозділ 4.3), а просто «Комуністична преса». Чому? По-перше, навряд чи польська окупаційна влада, як її кваліфікує дисертант, толерувала б місцеві видання українського «національно-державницького табору». По-друге, є нонсенсом ставити на один щабель пропольську і комуністичну пресу. Пропольську періодику доречно висвітлювати поруч національно-патріотичної. Ще раз скажу, що необґрунтовано присутній у цьому розділі окремих підрозділ, присвячений релігійній періодиці.

Незрозуміло з яких причин, відсутні висновки до 1, 3, 4 розділів. Висновки наприкінці 2 розділу є дуже стислими. Як відомо, у дисертації кожен розділ має завершуватися вагомими узагальненнями.

3. Не можна пройти мимо чисельних технічних огріхів. Так, дисертація неправильно пронумерована. Згідно з діючими правилами, титульна сторінка є першою, а не нульовою, зміст – другою, а не першою сторінками.

У дисертації нема посторінкових посилань, як це рекомендується.

У «Списку використаних джерел» бібліографічні описи рясніють помилками (див. с. 247-260).

В основній частині дисертації відсутні повні імена дійових осіб (політиків, журналістів, редакторів і т. д.). Особливо це важить, коли йдеться про однофамільців. Водночас на с. 56 мовиться начебто про одного і того ж редактора тижневика «Де правда» (виходив у Коломиї 1939 р.) під двома прізвищами: І. Юрійчук та Юрчишин. Причому без роз'яснень: чи це та сама особа, яке в неї справжнє ім'я та прізвище, а яке прибране.

На стор. 35 автор посилається на сторінку 1124 польськомовного видання (позиція у «Списку» під числом 417), в якому всіх сторінок 804.

Зустрічаємо три варіанти написання одного і того ж видання: «Альманах сонце землі», альманах «Сонце Землі», «Сонце землі» (с. 77, 96, 183).

4. Окремо торкнуся стилістики дисертанта і дотримання ним правил українського правопису. Чи не на кожній сторінці дисертації ріжуть очі повтори одних і тих же слів в одному і тому ж реченні. Інколи це призводить до словесної абракадабри, або ж переливання з пустого в порожнє. Для прикладу візьму речення зі стор. 37, підкресливши повтор і додавши випущений автором прийменник «на»: «Уряд Польщі проводив політику гальмування *промислового розвитку Галичини* на користь центральних воєводств, що несприятливо відбилось [на] *промислому розвитку Галичини*».

Нерідко автор дисертації довільно вживає історичну термінологію. Він переконаний, що слід говорити про «територію воєводства» (с. 4), хоча територія та кордони невід'ємна ознака держави, а воєводство, як адміністративна одиниця, має площу і межі. Незрозумілими є вислови «застаріла діаспорно-радянська історіографія» (с. 17), «кандидатському дослідженні» (с. 21), «загально галицького» і «загально-галицькою» (с. 21, 23), «жахлива інфляція» (яка саме? 0,1 чи 100 %?) (с. 37), «політика... стала більш впорядкованішою і бюрократичнішою» (с. 48), «соціалістична УСРП» (це й так впливає з абрєвіатури) (с. 102), «фашистських вождів А. Гітлера, Б. Муссоліні» (Гітлер – нацистський лідер) (с. 116), «ультрамонтанські... публікації» і «з боку ультрамонтанів» (с. 136, 142), «українське суспільство... було... дещо навіть атеїстичним» (с. 147), «публікації йшли врозріз з думкою українського загалу краю» (як це вдалося встановити?) (с. 149), «національно свідомі часописи» (с. 150), «патріотично свідомої преси» і «національно свідомих журналістів» (с. 154), неаргументовані натяки на «все ті ж секретні поліцейні фонди» (с. 157), «часопис у своєму роялістському дусі» (йдеться про пропольську газету «Городенські Вісті», що не була монархічною) (с. 163) і т. д.

Неприйнятними є назви рубрик у «Списку використаних джерел»: «Неопубліковані архівні джерела і матеріали», «Матеріали періодичних джерел», «Законодавчі і нормативні акти», «Мемуари, спогади».

Перелік граматичних помилок є значним. Маю на увазі чисельні пропуски літер у словах чи неправильне написання слів (як-от: «преза» замість «преса» у підзаголовку на с. 208), довільно розставлені чи взагалі випущені розділові знаки, русизми тощо. Зазвичай на сторінці надibuємо до п'яти-семи пунктуаційних, орфографічних і мовленнєвих помилок. На це я звертав увагу дисертанта, коли був у складі експертної комісії спецради. На момент прийому дисертації до захисту прикрі огріхи треба було виправити.

5. Деколи автору дисертації властиве стереотипне і шаблонне мислення. Так, він наголошує на актуальності свого дослідження, використовуючи заявлений аргумент про те, що доступ до опрацьованих джерел «у радянські часи був суттєво обмежений, а подібна проблематика практично унеможливлена для дослідження» (с. 3), і що «тільки із здобуттям Україною незалежності активізувався процес дослідження історії розвитку української преси Галичини» (с. 15). Втім, почалося все це за кілька років до 1 грудня 1991 р. Саме ж здобуття незалежності відбулося завдяки відновленню величезних пластів історичної пам'яті. А між часом теперішнім і радянським уже ціла епоха – 20-ліття, зокрема й наукових звершень. Тому алогічно молодим ученим-історикам бідкатися на «радянські часи».

6. Слабким місцем у дисертації є обґрунтування методологічних засад. Цьому присвячено аж два речення загального плану (стор. 5). Не видно ні концептуальних і світоглядних позицій автора, ні того, де і як застосовані методи історичного дослідження.

Не роз'яснено і понятійно-категоріальний апарат кандидатської дисертації. Приміром, дисертант послуговується різними термінами «пресові видання», «пресодруки», «преса», «часописи», не пояснивши їхню сутність. Більше того, обтічний термін «часопис» для автора є зручним, аби у кожному конкретному випадку не дати відповіді по суті: маємо справу з газетою чи журналом. Надто це стосується «Додатків» (с. 180-214). Вони займають доволі місця – 34 сторінки. Але там не зазначено, яке з видань є газетою чи журналом, який їх обсяг, періодичність, тираж.

Так само нема конкретизації щодо практичного значення отриманих результатів (с. 6). Потрібно було вказати при розробці яких саме лекційних і спеціальних курсів доцільно використати дисертацію. Те ж стосується внеску в справу «розбудови незалежних друкованих ЗМІ в Україні». Доречно було навести для прикладу щось цілком реальне.

7. Бачимо похибки у підрахунках і порушену логіку викладу зібраного матеріалу. Зокрема, початок 4 розділу (с. 101-105) повною мірою стосується проблематики, піднятої у 2 розділі. Там йому місце.

Не вдалися авторові кліометричні вправи. Незрозуміло скільки всього періодичних видань, зокрема українських, побачило світ у схід-

ногалицьких воєводствах. Якщо самотужки додати цифри, наведені на с. 44, то виходить 753: у Львові – 603, Станиславівському воєводстві – 125, Тернопільському – 25. Згідно з даними Лідії Сніцарчук, українська преса Східної Галичини міжвоєнного періоду – 779 назв газет і журналів. Тобто розбіжності сягають 26 позицій.

Дисертант спочатку твердить, що із 125 українських видань Станиславівського воєводства 80 % були «національно-державницькими» (с. 101). Далі він двічі вказує точне число таких видань – 82 найменування (с. 106, 126). А це майже 66 %. Отже, похибка є відчутною: аж на 14 %.

8. Хоча історико-порівняльний метод дослідження у «Вступі» проанонсовано (стор. 5), проте складно відстежити, де він пригодився. Мимохідь і принагідно на с. 80 дисертант торкнувся питання насиченості газетно-журнального ринку Станиславівського воєводства. Він подав дані за 1937 р., коли у воєводстві продавалися 487 польських, 170 українських, 62 єврейських, 53 німецьких найменувань. На тому історико-порівняльні паралелі вичерпались. Мабуть, доведеться ще одну дисертацію писати, щоби нарешті отримати повноцінну картину про всю періодику Станиславівщини: польську, українську, єврейську, німецьку. Тому аж ніяк не можу схвалити моноетноцентричну зорієнтованість рецензованої дисертації. Також у ній нема відомостей, скільки ж видань з'являлося тут у попередній та наступний історичний періоди.

9. Вразливим є підхід Лещишина Р.С. до класифікації української періодики. Він поділяє її то чотири групи (як видно зі змісту): національно-державницька, релігійна, пропольська, комуністична, то на три: «націонал-державницькі (націонал-демократичні та націоналістичні), радянськостильські та угодовські» (с. 115). Тобто в дисертанта нема єдиної позиції навіть у рамках обраного ним політичного критерію.

Самі ж галицькі журналісти міжвоєнної пори ділили свої видання на дві групи: політичні й аполітичні. Перших було вдвічі менше. Але найоптимальнішою нині є класифікація Лідії Сніцарчук. Вона виокремила 9 тематичних груп: універсальні, громадсько-політичні, культурологічні, наукові, релігійно-виховні, господарсько-кооперативні, фахові, спеціалізовані (монотематичні), спортивні. Лещишину Р.С. варто було послухати авторитетну думку.

10. Як не прикро, Лещишин Р.С. не використав і не прокоментував найновіші здобутки на царині обраної проблематики. Зокрема, він опрацював спогади польського сенатора Івана Макуха «На народній службі» американського видання 1958 р. (с. 248), хоча цілком доступним є їх наукове перевидання, що побачило світ у Києві у 2001 р. Дисертанту невідома капітальна монографія Лідії Сніцарчук «Українська преса Галичини (1919-1939 рр.) і журналістичнознавчий дискурс» (Львів, 2009. – 416 с.), захищена нею докторська дисертація. Див.: Сніцарчук Л. Українська преса Галичини (1919-1939): політико-правові умови функціонування, тенденції розвитку, організаційно-журналістська практи-

ка: автореф. дис. ... д-ра з соц. комунікацій / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2010. – 32 с. Нас не повинна відлякувати спеціальність (27.00.04 – теорія та історія журналістики) і науковий ступінь (доктор наук із соціальних комунікацій), бо дисертація Л. Сніцарчук є історичного профілю і виконана у Науково-дослідному центрі періодики Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Серед основних завдань цього центру є написання багатотомного дослідження «Українська преса в Україні та світі XIX-XX ст.».

11. Викликає сумнів нижня хронологічна межа дисертації – квітень 1921 р. як «початок відновлення функціонування українських часописів на території Станиславівського воєводства після окупації його території польською владою» (с. 5). Дуже кострубато. По-перше, ця тоді найпівденніша польська адміністративна одиниця створена у грудні 1920 р. По-друге, історично обґрунтованим є відлік від червня 1919 р. – початку анексії Польщею окупованої Західно-Української Народної Республіки. Натомість без заперечень сприймається верхня межа: середина вересня 1939 р., коли зі вступом радянських військ було припинено діяльність усіх періодичних видань, які функціонували у краї до цього.

Наведені зауваження не впливають на позитивну оцінку дисертаційного дослідження, автореферату дисертації, опублікованих наукових робіт.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність дозволяють зробити висновок про те, що дисертація Лецишина Р.С. розв'язує важливу проблему. Суть її полягає у встановленні історичних закономірностей розвитку української періодики в умовах заблокованої національної культури в чужій державі, а також у можливості застосувати здобуті знання при підготовці тематичних історичних видань і під час навчального процесу у вищих навчальних закладах.

Дисертація є самостійною дослідницькою роботою, виконаною на достатньому теоретичному рівні, має практичне значення, відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, а дисертант Лецишин Ростислав Сергійович заслуговує присвоєння наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

5 березня 2011 р.

**Відгук офіційного опонента
на дисертацію Кухарчук Ольги Степанівни
«Суспільно-політичні процеси в Закарпатті (1991–2010 рр.)»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України¹**

В Україні захищені десятки дисертацій, в яких досліджується діяльність державних органів (Верховної Ради, окремих підрозділів виконавчої влади), політичних партій, релігійних конфесій, інших учасників політичного процесу зазначеного періоду – 1991-2010 рр.

У той же час є мало дисертаційних робіт, де би осмислювався державотворчий досвід незалежної України через регіональну призму – національно-політичну, соціально-економічну, національно-культурну.

Отож дисертаційна робота Кухарчук О.С. присвячена темі, важливій у практичному сенсі. Проблема комплексного осмислення політичної історії Закарпатської області протягом двадцятиліття незалежності України ще не знайшла відображення у працях учених-істориків.

Практичний аспект актуальності теми дисертації Кухарчук О.С. полягає не лише в тому, що поточні темпи суспільного прогресу в сучасній Україні є надто сповільненими. Нині першому місці стоять невідкладні методологічні питання щодо сутності всіх оголошених, започаткованих і проведених реформ. Це особливо виразно проявляється у недооцінці державною владою місця і ролі регіонального чинника (національної ментальності, історичної традиції) у внутрішньополітичних перетвореннях.

У дисертаційному дослідженні Кухарчук О.С. поняття «суспільно-політичні процеси» позначає характер прояву громадянської та політичної позиції всіх мешканців регіону – українців і представників національних меншин (стор. 9 дисертації).

Аналіз рівня актуальності обраної дисертантом теми дослідження дозволяє зробити висновок про її важливість як для історичної науки, так і державотворчої практики.

У цілому ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень і висновків кандидатської дисертації Кухарчук О.С. є належним.

По-перше, у цій дисертації пошук нового знання йде від широкого емпіричного матеріалу. Цілком виправдано, що дисертантка істотну увагу присвятила збору й аналізу фактів про відповідні фрагменти історичної дійсності. Вона підвела під свою версію політичної історії Закарпаття (1991-2004) належне емпіричне підґрунтя.

По-друге, у дисертаційній роботі застосовані методи дослідження (історико-функціональний, історико-порівняльний, історико-системний),

¹ Кухарчук О. Суспільно-політичні процеси в Закарпатті (1991–2010 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2011. – 172 с. Захищена 15 квітня 2011 р.

котрі найбільш адекватно відповідають якісній специфіці предмета дисертації.

Слід підкреслити, що у розділі 2 дисертації (с. 41-53) формально присутній історико-політичний екскурс про результати і наслідки Української мирної революції (1989-1991) в Закарпатті. Цей екскурс мав допомогти авторці зрозуміти особливості генезису суспільно-політичних перетворень у наступний період (1991-2010), а також встановити внутрішню хронологію історичного процесу.

Положення дисертації є обґрунтованими і за логічними критеріями. Вони у цілому мають несуперечливий характер.

Власне, наукова новизна кандидатської дисертації Кухарчук О.С. полягає в постановці самого питання, у тому, що це перша спроба в історичній науці провести комплексне дослідження суспільно-політичного розвитку Закарпаття у 1991-2010 рр.

Найбільш істотними науковими результатами, крім наведених автором у дисертації (с. 10-11), слід вважати науковий аналіз джерел з історії Закарпаття в 1991-2010 рр. У науковий обіг уведено соціальні факти, котрі не використовувалися вченими або слабо ними досліджені. Два розділи дисертації – третій та четвертий – присвячені проблемам політичної самореалізації мешканців Закарпаття посередництвом об'єднань громадян – партій та громадських організацій, зокрема національних меншин.

Дисертаційна робота Кухарчук О.С складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, формулюється мета і завдання дослідження, наукова новизна, практична значимість дисертаційного дослідження.

У першому розділі «Суспільно-політичний розвиток Закарпатської області: історіографія та джерела» висвітлюється ступінь наукової розробки теми, її джерелознавче забезпечення. Звертається увага на те, що ключовим історичним джерелом виступила сукупність документів, які зберігаються у Відомчому архіві Закарпатської обласної державної адміністрації (використано 60 справ).

Другий розділ дисертації «Основні тенденції суспільно-політичного розвитку Закарпатської області» містить авторське бачення розв'язку поставлених завдань на основі проблемно-хронологічного принципу.

У третьому розділі «Політико-партійне життя в Закарпатській області» порушується широке коло питань, пов'язаних із діяльністю регіональних організацій політичних партій України від 1990 р. до травня 2010 р.

У четвертому розділі «Місце і роль національних меншин у суспільно-політичному житті Закарпаття» основний наголос зроблено на деяких політичних проектах національно-культурних товариств, зокрема щодо інспірованого зовні питання про автономію в межах угорського анклаву.

Висновки до дисертації відображають розуміння автором практичної функції історичної науки.

Здобувачка Кухарчук О.С. з дотриманням вимог, встановлених Вищою атестаційною комісією України, оприлюднила основні положення дисертації. Із теми кандидатської дисертації нею протягом п'яти років (2007-2011) надруковано 7 наукових праць, у тому числі 3 – у періодиці, що входить у «Перелік наукових фахових видань України», де можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів у галузі історичних наук. Це – «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія», «Південний архів» (Херсонський державний педагогічний університет), «Історичний архів. Наукові студії» (Чорноморський державний університет ім. П. Могили, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України).

Одночасно зміст кандидатської дисертації Кухарчук О.С. викликає ряд зауважень:

1. *Зобов'язально-формального характеру.* Йдеться про стилістику, розміщення тексту на сторінках, найменування розділів і підрозділів, дотримання структурних вимог.

На жаль, відсутні висновки наприкінці кожного розділу. Короткі підсумки в деяких підрозділах, зокрема 2.1 і 2.2, не впливають із тексту відповідного аспекту дослідження. Так, у підсумках до підрозділу 2.1 мовиться про політичне русинство, номенклатурний рух за економічну та політичну автономію, поновлення конфесійного рівноправ'я, екологічні загрози як важливі крайові проблеми початку 1990-х рр. Проте у самому підрозділі все це взагалі не розглядається.

Повсюдно бачимо, що текст дисертації дещо збільшено за рахунок занадто великих пробілів між кінцівками і назвами підрозділів, у ряді сторінок (як-от: 8, 10, 86, 224) налічуємо 26-27 рядків, хоча мінімально допустимо їх має бути 28 (згідно з рекомендованим міжрядковим інтервалом «у півтора»).

Не можемо погодитися з тавтологічними назвами розділів і підрозділів, які до того ж взаємно дублюються і перевантажені однотипними словами «суспільно-політичний», «розвиток», «життя». Фактично кожен із розділів і підрозділів потребує вдумливого редагування.

Стиль викладу дисертації інколи викликає здивування через беззмістовність низки речень або ж цілих абзаців. Для прикладу візьмемо другий абзац зі стор. 6 (в авторефераті – стор. 1). Він починається реченням, яке суперечить елементарним географічним знанням: «Закарпаття – це історичний регіон, який знаходиться на межі Північної, Східної та Західної Європи». Як відомо, Північна Європа від Закарпаття знаходиться за тисячі кілометрів, Західна – трохи ближче, менше тисячі кілометрів. Але в жодному разі у Закарпатті не сходяться зазначені межі, бо, з точки зору політичної географії, воно знаходиться у Східній (Центрально-Східній) Європі.

Тим не менше, деякі історики, зокрема Маріан Токар, зауважену фразу вже взяли на озброєння, вперто і завзято її популяризують.

Якщо уважно прочитати дисертацію, то чи не на кожній сторінці знайдеться стилістичний огріх, помилкове застосування правил українського правопису. До того ж, у дисертації нема посторінкових посилань, як це нині рекомендується.

2. *Щодо хронологічних рамок.* У дисертації вони обумовлені серпнем 1991 р. та лютим 2010 р., тобто прийняттям Верховною Радою акту проголошення незалежності України та останніми президентськими виборами.

На мій погляд, верхню межу варто було пов'язати з місцевими виборами (жовтень 2010 р.), що зафіксували якісно нову політичну ситуацію в краї. Проте насправді системний виклад подій у дисертації чомусь доведено здебільше до 2007 р. Найближчі події, що розглядаються, датовані травнем 2010 р., а найбільш ранні – 1990 р. Це видно на прикладі трьох розділів основної частини – другого, третього, четвертого. Отже, хронологічні рамки дисертації недостатньо вмотивовані та не виконують свою функцію.

3. *Щодо безкомпромісності у відстоюванні авторства.* Над дисертацією Кухарчук О.С. працювала декілька років, принаймні з часу її першої публікації за темою дисертації вже минуло чотири роки. Дисертантка апробувала її перед колегами з кафедри політології Ужгородського національного університету. На жаль, деякі з них скористалися часовою паузою між попереднім обговоренням, доопрацюванням і захистом дисертації, щоби порушити наукову етику. Адже вони щедро й оперативно використали результати цього дослідження, забуваючи у своїх публікаціях зазначити пріоритети авторства Кухарчук О.С. і, зрештою, робити відповідні посилання.

Отож окремі фрагменти тексту дисертації Кухарчук О.С. збігаються з тим, що встигли на випередження, трохи раніше оприлюднити Михайло Басараб і Маріан Токар (див.: Басараб М., Токар М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України. – Ужгород: Карпати, 2009. – 336 с.). Для прикладу можна порівняти стор. 14, 26-35, 45, 50-51, 53 дисертації О. Кухарчук і стор. 33, 19-30, 80-89, 109-110, 271-272 зазначеної праці М. Басараба і М. Токара.

Той же Маріан Токар так само поступив у співавторстві з Юрієм Остапцем (див.: Остапець Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів. – Ужгород: Карпати, 2009. – 408 с.). Наочно в цьому можна переконатися, порівнявши стор. 21-23, 37-40 дисертації О. Кухарчук і стор. 58-60, 60-63 вказаної праці Ю. Остапця і М. Токара.

Потім одноосібно Ю. Остапець запозичив у дисертантки О. Кухарчук чимало тексту. Варто порівняти с. 54-87, 88-113 дисертації О. Кухарчук і підрозділи «Суспільно-політичні процеси на Закарпатті» (с. 430-447) і «Політичні об'єднання в Закарпатті» (с. 514-524) авторства Ю. Остапця у колективному українсько-угорському виданні «Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура» (Ужгород, 2010). У тому ж ви-

данні також результатами дисертаційного дослідження Кухарчук О.С. (с. 134-151) значного мірою скористався М. Зан, авторству котрого належить підрозділ «Етнічні процеси на Закарпатті» (с. 504-513).

З моєї точки зору, дисертантка повинна давати таким неетичним учинкам гідну полемічну відсіч. Тільки так можна оздоровити наукову спільноту і тримати її в належному тонусі. Інших рецептів подолання подібної графоманії нема.

4. *Щодо якості, новизни і доцільності окремих структурних підрозділів.* Раніше у спеціалізованій вченій раді Д 61.051.04 Ужгородського національного університету були захищені дві дисертації на здобуття наукових ступенів кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України: М. Басараба «Роль громадських організацій Закарпаття в державотворчих процесах наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.» (Ужгород, 2007. – 198 с.) і В. Піпаша «Громадсько-політична діяльність Народного Руху України наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.: закарпатський регіональний аспект» (Ужгород, 2009. – 186 с.).

Обидва дисертанти зосередили свою увагу на подіях 1989-1991 рр. у Закарпатті. Тому мені не вдалося виявити, яке нове історико-фактографічне чи історико-теоретичне знання дає підрозділ 2.1 «Суспільно-політичний розвиток краю в умовах боротьби за незалежність України», що в дисертації О. Кухарчук займає певний обсяг – 13 сторінок.

Те саме зауваження стосується і «Додатків» (с. 173-202). У такому вигляді без них узагалі можна було б обійтися. Обсяг і зміст дисертації при цьому б не постраждав.

Водночас у «Висновках» відсутні практичні рекомендації, наприклад, органам державної влади, та не зазначені перспективи подальших досліджень за проблематикою дисертації. Також «Висновки» написані не на основі інтегрованого підходу до узагальнюючого осмислення результатів дисертаційного дослідження, а є своєрідною мозаїкою з окремих суджень, нерідко дуже дискусійних і не зовсім переконливих. Причому лиш одне з них приведено в авторефераті дисертації (с. 19). Таким чином автореферат не дає уявлення про обсяг і глибину висновків до дисертації, що містяться на 9 сторінках.

5. *Щодо дотримання норм наукової сумлінності.* У дисертації трапляються некоректні, нерідко хаотичні посилання на використані джерела. Приміром, на стор. 47 дисертантка посилається на позицію 103 зі «Списку використаних джерел», тобто на стор. 2 статистичного збірника «Народне господарство Закарпатської області в 1992 році» (Ужгород, 1993). При цьому йдеться про вибори в обласну раду в березні 1990 р., а не про економічні показники області у 1992 р.

Відразу ж у наступному реченні мовиться про перемогу на одному з виборчих округів Ужгорода доцента університету Михайла Тиводара, проте посилання «417, с. 29» відправляє нас до газетної статті Павла Чучки, розміщеної у тижневику «Європа-Центр» 21 квітня 2002 р. Обсяг

цієї газети не виходив за межі 16 сторінок. Ця стаття взагалі-то присвячена виборчій кампанії не 1990 р., а 2002-го.

У «Списку використаних джерел» (стор. 203-250) у ряді бібліографічних описів зустрічаються помилки різного характеру. Зокрема, не вказано дату появи на світ низки публікацій (див. позиції 226, 230, 294, 306, 324, 340, 385, 397-399, 411, 418-421). Ряд опублікованих документів (позиції 226, 227, 318, 351, 362, 369, 385, 412) розміщені не у своєму підрозділі. До підрозділу «Монографії, посібники і статті» незрозуміло чому віднесені мемуарні публікації (позиції 247, 297, 348, 396). Їх потрібно було згрупувати окремо, чого не зроблено дисертанткою.

Та найбільше вразила мене, офіційного опонента, позиція 307, де наведено якусь публікацію на одному з інтернет-порталів як начебто мою статтю під назвою «Туй живуть русини» (без зазначення дати її оприлюднення). Однак мушу запевнити, що такої статті у моєму творчому доробку ніколи не було і не буде. Подібні промахи є вельми кричущими і здатні викликати пересторогу до всієї дисертації.

Хоча вказані зауваження є доволі прикрими констатаціями, проте не впливають деструктивним чином на позитивну оцінку дисертації, її наукову і практичну цінність.

Дисертація є самостійною дослідницькою роботою, виконаною на достатньому теоретичному рівні, має практичне значення, відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, а дисертант Кухарчук Ольга Степанівна заслуговує присвоєння наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

5 квітня 2011 р.

**Відгук офіційного опонента
на дисертацію Чури Василя Івановича «Розпад радянського ладу
в західних областях УРСР на зламі 80-90-х років ХХ сторіччя»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України¹**

На основі ретельного вивчення наукового доробку Чури В.І. – рукопису докторської дисертації (загалом 517 с.), автореферату (32 с.), 40 праць за темою дисертації – можна твердити про таке.

Не викликає сумнівів актуальність теми докторської дисертації, обраної здобувачем Чурою В.І. Мова йде не тільки про заповнення прогалини «щодо осмислення передумов і процесу руйнації радянського ла-

¹ Чура В. Розпад радянського ладу в західних областях УРСР на зламі 80-90-х років ХХ сторіччя: Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2014. – 517 с. Захищена 1 липня 2014 р.

ду в західних областях УРСР... напередодні чвертьвікового ювілею відновлення державної самостійності України» (с. 16 дисертації). У сучасній історіографії деструктивні в цілому трансформації тоталітарного режиму в Україні 1985-1991 рр. на регіональному і макрорегіональному рівнях, починаючи з «антиалкогольної кампанії», ще не стали предметом комплексних дисертаційних досліджень. Водночас непослідовність і незавершеність антитоталітарної Мирної революції в Україні 1989-1991 рр. належить до об'єктивних передумов як Помаранчевої революції листопада-грудня 2004 р., так і Революції гідності листопада 2013 – лютого 2014 рр. Причинно-наслідкові зв'язки очевидні. Не розв'язавши «історичного вузла» щодо занепаду, агонії, поразки тоталітарного ладу, неможливо створити повноцінну наукову картину історичних процесів у наступний період.

Сформульовані у докторській дисертації Чури В.І. наукові положення та висновки загалом є обґрунтованими і достовірними. Згідно з його концепцією, розпад радянського ладу в західних областях УРСР тривав чотири періоди, а фактично – протягом чотирьох років. Визначальними були потужні загальнодержавні імпульси, що зачепили фундамент і конструкцію СРСР. У 1988 р. – XIX Всесоюзна партійна конференція КПРС, у 1989-му – вибори до Верховної Ради СРСР, у 1990-му – місцеві вибори і вибори до Верховної Ради УРСР, у 1991-му – спроба державного перевороту в СРСР і заборона КПРС. На це накладася загальнонореспубліканська і регіональна специфіка, що засвідчили резонансні події того часу.

Йдеться про загальне та особливе в економічних, соціальних, політичних перетвореннях у макрореґіоні – у семи західних областях Української РСР, або на 15 % її території (близько 91 тис. кв. км), де проживала майже п'ята частина її населення (9,8 млн. осіб) і було зосереджено чверть її економічного потенціалу. Ці сім областей, утворених під час першої та другої радянської західноукраїнських земель, функціонували і досі діють у чотирьох давніх історичних регіонах – Буковині (Чернівецька область), Волині (Волинська, Рівненська), Галичині (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська), Закарпатті (Закарпатська область).

На історико-реконструктивному рівні увага концентрується на поступовій ліквідації партійно-державного унітаризму (зрощення апаратів КПРС і держави) як основи тоталітарного режиму. На демонтаж тоталітаризму суспільство відреагувало схвально. Веломовною у західних областях Радянської України є стрімко зростаюча динаміка виходу з КПРС: у 1988 р. – 157 осіб, у 1989 р. – 1077, у 1990 р. – 70818, у 1991 р. – 87689 осіб. Автор дисертації цілком логічно підсумував: «У 1991 р. фіаско комуністичного режиму у західних областях України було закономірним продовженням природної руйнації автократичного проросійського ладу серед етнічно монолітного українського населення краю, у ментальності якого домінували державницькі прагнення» (с. 21 автореферату).

Наукова новизна дисертації Чури В.І., по-перше, полягає у сумлінній багатолітній розробці маловідомих пластів неопублікованих документів. Загалом опрацьовано 388 справ 30 фондів, які зберігаються у 10 архівних установах: одній загальнодержавній, семи обласних, двох відомчих. Зокрема, у Центральному державному архіві громадських об'єднань України, м. Київ, опрацьовано 6 справ одного фонду, в Державному архіві Волинської області – 35 справ 4-х фондів, Івано-Франківської – 64 справи 4-х фондів, Закарпатської – 50 справ 3-х фондів, Львівської – 74 справи 5-х фондів, Рівненської – 44 справи одного фонду, Тернопільської – 42 справи 4-х фондів, Чернівецької – 69 справ 6-х фондів. Також по дві справи вивчено в архівних відділах Львівського і Тернопільського обласних управлінь статистики.

По-друге, у дисертації відображені маловідомі аспекти суспільного розвитку західних українців другої половини 1980-х рр.: вияви політичної активності, соціально-політичні та фінансово-економічні проблеми – матеріальне становище різних соціальних верств, заробітна плата номенклатури тощо. Примітний є розділ 3 (с. 59-115), де розглянуто події двох етапних років – 1988-го (підрозділ 4.1) і 1989-го (підрозділ 4.2). Важливою є фактографічна фіксація регіональної специфіки явища «мітингової демократії». Початок національно-демократичним акціям на вулицях Львова поклало зібрання 200-300 осіб у парку ім. І. Франка 21 липня 1988 р., де присутні слухали опозиційну промову Богдана Гориня (с. 151). Перше зіткнення демонстрантів із міліцією відбулося 1 жовтня 1989 р. у центрі Львова – на вулицях Миру, Коперника, Жовтневій. Тоді під час святкування Дня міста демонстранти зірвали 70 прапорів УРСР і СРСР. Тілесні ушкодження отримали 44 демонстранти і 34 співробітники силових структур (с. 208-209).

Здобувач Чура В.І. основні положення своєї докторської дисертації всебічно й повно виклав у 40 опублікованих працях: двох монографіях і 38 статтях у фахових наукових виданнях. Вони побачили світ протягом семи років (2008-2014). Крім того, впродовж п'яти років (2010-2014) матеріали дисертації апробовано у виступах на 9 наукових конференціях і симпозиумах, переважно міжнародних. Зокрема – на симпозиумі українців у м. Оломоуц, Чехія, 2014 р. Бачимо тривалу працю над дисертаційним дослідженням.

Відзначимо, що з отриманих результатів у кандидатській дисертації (див.: Чура В. Участь робітників Львова у національно-демократичному русі середини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 /Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2008. – 16 с.), здобувач використав у докторській декілька положень. Вони ввійшли в оглядову частину (історіографічний підрозділ), що є звичною практикою і дозволено нормативними документами України з атестації наукових кадрів.

Водночас уважне ознайомлення з авторефератом і рукописом докторської дисертації Чури В.І. спонукає висловити низку **зауважень**:

1. *Щодо структури.* Дисертація складається з п'ятих розділів і вісьмох підрозділів, які за обсягом істотно відрізняються один від одного. Кожен розділ, за винятком другого, має по два підрозділи. У першому розділі – 21 сторінка, у другому – 17, у третьому – 57, у четвертому – 111, у п'ятому – 147 сторінок. Між найменшим і найбільшим за обсягом розділами співвідношення складає приблизно 1:9. Сукупний обсяг перших трьох розділів – 95 сторінок, що значно менше обсягу наступного розділу – четвертого. Промовистим також є співвідношення 1:10 між найменшим підрозділом («1.1. Історіографія проблеми», 8 с.) і найбільшим («5.1. Дезінтеграція компартійного середовища», 83 с.). З нашої точки зору, авторський текст дисертації мусить бути структурно збалансованим, пропорційним, тобто розділи повинні вийти приблизно рівновеликими. Те ж стосується кількості та обсягу підрозділів. Невиправдана наявність лише двох підрозділів у значних за обсягом розділах та їх відсутність (розділ 2). Такі підрозділи є малочитабельні, у них згромаджені різні аспекти, що заслуговують осібно аналітичного викладу й оформлення.

2. *Щодо назви дисертації, розділів, підрозділів.* Вони повинні відображати проблематику, хронологічні та локальні (територіальні, географічні) межі. У назві дисертації наявні всі три компоненти: проблема (розпад радянського ладу), локальні межі (західні області УРСР), хронологічні рамки (на зламі 80-90-х років ХХ сторіччя). Проте часові параметри «на зламі» є художньо-публіцистичними, а не науковими. До того ж, є надто умовними. У дисертації ведеться мова, образно кажучи, про «горбачовську семирічку» – 1985-1991 рр. Такі хронологічні рамки заявлені у вступі (с. 18), їх належало зафіксувати і в назві дисертації. Бо «злам» двох десятиліть виходить дуже розмитим, затягнутим, нееквівалентним – шість років одного десятиліття (1985-1990) та один рік наступного (1991). На жаль, у назві третього розділу («Соціально-економічне становище західних областей УРСР») відсутні хронологічні рамки, у четвертому («Розгортання демократизації компартійного середовища») і п'ятому («Компартійні органи в умовах опозиції») – ще й локальні. Те саме стосується назв підрозділів.

3. *Щодо мінімальної кількості та обсягу публікацій, що розкривають основний зміст дисертації.* Як відомо, їх визначає Міністерство освіти і науки України. Це передбачено пунктом 12 чинного «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України. Чинним наказом Міністерства «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», зокрема у п. 2.1 встановлено, що за темою дисертації на здобуття ступеня доктора наук необхідна наявність не менше 20 публікацій у фахових виданнях України та інших держав. Із них має бути не менше 4-х публікацій у наукових періодичних виданнях інших держав з наприя-

му, з якого підготовлено дисертацію. До них прирівнюються публікації у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз. З автореферату дисертації (с. 25-29) випливає, що здобувач Чура В.І. оприлюднив у фахових виданнях України та інших держав 38 публікацій, у т. ч. лише 2 (замість мінімальних 4-х) – у наукових періодичних виданнях інших держав (наразі – Росії). Його публікацій у виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз, не бачимо.

4. *Щодо фактичних, статистичних, мовно-стилістичних, технічних помилок.* Хоч їх порівняно небагато, але помітити нескладно. На с. 4 автореферату зазначено, що за темою дисертації опубліковано 43 наукові праці, проте у «Списку опублікованих праць за темою дисертації» (с. 25-29 автореферату) – їх 40. У «Списку використаних джерел» рукопису дисертації не зазначено взагалі кількості аркушів у наведених архівних справах (с. 382-440).

Зустрічаються невдалі висловлювання, приміром, «в цеківських партійних постановах» (с. 118 дисертації) замість «постанов ЦК КПРС» (чи КПУ), або описки «42 тис. 120 областей» (с. 119) замість «42 тис. 120 комуністів». Кидаються у вічі тавтології, як-от: «Ключова причина *наростання державотворчих потягів* жителів західноукраїнського регіону у 1990 р. – це *прагнення до відновлення державної самостійності* України» (с. 308).

Нерідко при висвітленні однієї події одна і та ж особа фігурує під різними прізвищами та обіймає різні посади. Наприклад, коли йдеться про Закарпатський обком КПУ, то Іван Артьомов одночасно діє як «завідувач ідеологічним відділом І. Артьомов» і як «секретар обкому І. Артемов» (с. 188, 191), а завідувач організаційним відділом Михайло Черепаня виступає і як М. Череваня (с. 203, 204). Прізвище головного редактора газети «Карпатський край», що почала виходити 1991 р. в Ужгороді, зовсім не «І. Длугош» (с. 333), а Іван Долгош. Це відомий письменник.

Є певна плутанина в подачі цифрового матеріалу. В одній частині дисертації повідомляється, що у 1990 р. у Львівській області вийшли з КПРС **38232** особи (с. 230), в іншій – **32945** (с. 307). Те ж стосується наведених цифр щодо решти західноукраїнських областей. Подібні прикрі розбіжності часто трапляються. Так, дисертант мовить про те, що у 1991 р. у західних областях УРСР із КПРС вийшли **87689** осіб, що «на 86720 осіб більше, ніж роком раніше» (це на с. 372, а на стор. 381 вже покинули партії **87089** членів, або на шість сотень менше). Але ж роком раніше – у 1990-му – покинули КПРС – тільки 70818 осіб (с. 230, 380). Маємо більше на 16871 особу, а не 86720.

5. *У дисертації кожен підрозділ повинен закінчуватися короткими узагальненнями, а кожен розділ – стислими підсумками.* Разом ці узагальнення і підсумки складають основу розгорнутих прикінцевих висновків дисертації. Однак узагальнення відсутні у двох підрозділах (1.1,

3.2), а підсумки – у трьох із п'яти наявних розділів: у першому, третьому і п'ятому.

6. *Щодо змісту окремих структурних компонентів дисертації.* У підрозділі 1.1 «Історіографія проблеми» (с. 21-28) доволі місця відведено другорядним і дотичним працям. Вони, наприклад, виокремлені як «Іноземні публікації» (с. 467 дисертації, стор. 7-8 автореферату). Загалом це 13 монографій, що побачили світ у 1960-1970-х рр. Але ж вони не мають прямого стосунку до вивчення істориками подій від 1985 р. ні у загальносоюзному, ні в регіональному контекстах. Як методологічні дороговкази, зауважені праці не заявлені. Іншими словами, вони є просто зайвими бібліографічними одиницями. Натомість автор дисертації випустив важливі дослідження, що потребували історіографічної оцінки. Їх чимало, назвемо хоча б такі:

Басараб М., Токар М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.). – Ужгород, 2009. – 336 с.;

Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / Ч. Фединець та ін. – Ужгород: Ліра, 2010. – 716 с.;

Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. – Київ, 1994. – 495 с.;

Нариси історії Закарпаття. – Т. III (1946-1991) / Кер. авт. кол. М. Болдижар. – Ужгород, 2003. – 646 с.;

Піпаш В. Громадсько-політична діяльність Народного руху України наприкінці 1980-х – на початку 1990 рр.: закарпатський регіональний аспект: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2009. – 20 с.;

Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. – Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / О. Майборода та ін. – Київ, 2003. – 694 с.;

Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ століття / В. Баран та ін. – Київ, 2007. – 1028 с.

7. *Деякі частини дисертації занадто інформативно перевантажені, нагадують статистично-довідкові видання, бо надміру приводяться різноманітні цифри.* Особливо це помітно у розділі 3 «Соціально-економічне становище західних областей УРСР» (с. 59-115), де умовно виділено два етапи: 1985-1989 рр. (підрозділ 3.1 «Спроба реформування економіки») та 1990-1991 рр. (підрозділ 3.2 «Наслідки соціально-економічних реформ»). Варто було опустити другорядну статистику, а більше місця відвести для власної інтерпретації, аналітичного осмислення зібраних відомостей принципової ваги.

8. *Не погоджуємося з твердженнями дисертанта, що у 1988-1989 рр. «Львівщина демократизуюче впливала на увесь західноукраїнський регіон», а «найбільш загальмованими процеси демократизації були у Чернівецькій та Закарпатській областях» (с. 225, 226).* Це суперечить фактам, наведеним у дисертації. Адже тоді найбільшу незгоду з

монополюю правлячою політичною силою виявили саме у Чернівецькій області. У Закарпатті найпоширенішою формою антитоталітарного протесту був масовий рух за відновлення й легалізацію Української греко-католицької церкви, що у 1989 р. зафіксований у 87 селах. У відповідь місцеві органи Міністерства внутрішніх справ і Комітету державної безпеки СРСР попередили (профілакували) 900 віруючих, 300 громадян оштрафували, до кримінальної відповідальності притягли 3-х осіб (с. 223). У 1988 р. в західних областях УРСР 157 осіб припинили членство в КПРС: найбільше у Чернівецькій – 52, найменше у Закарпатській – 0. Проте до Чехословаччини та Угорщини емігрував 21 закарпатський комуніст, а спробували нелегально назавжди покинути СРСР 70 громадян – етнічних угорців, чехів, румунів. У 1989 р. у цих семи областях із КПРС вишло 1077 осіб. І далі лідирувала Чернівецька область (310 осіб).

Отож флагманом демократизації у 1988-1989 рр. Львівщина, як досі вченим видається, не була. Насправді Львівська область перебрала лідерство у 1990 р., коли КПРС тут покинуло найбільше, ніж будь-де – 33 тис. осіб.

9. Також не погоджуємося з висновком дисертанта про те, що комуністичні обласні організації в західних регіонах України «не мали місцевого суспільно-політичного коріння і втримувалися за рахунок жорсткої внутрішньопартійної централізації та підтримки силових структур» (с. 378 дисертації, с. 18 автореферату). Автор дисертації спирається на дані, що станом на 1985 р. налічувалося майже 423 тис. комуністів, або 4,3 % мешканців семи західних областей УРСР. Однак незначний відсоток «опартійненого» чи «партизованого» населення не може служити аргументом, адже однаково характеризує як тоталітарну добу, так і сьогодення. Суспільна значимість кожної політичної партії визначається не числом виданих партійних квитків, а відсотком голосів виборців, отриманих на парламентських і місцевих виборах.

Дисертант міг принагідно зауважити, що вказаний макрорегіональний показник (4,3 %) є дещо нижчим від всеукраїнського (6,5 % станом на 1989 р.). Втім, про це не йдеться, хоча впливає з додатку А.2 «Кількість членів КПУ у ХХ ст.» (с. 477). Крім того, у дисертації зазначено, що реальний занепад комуністичних організацій в західних областях УРСР розпочався з 1990 р. За п'ять років – з 1985 до 1989 рр. – чисельність комуністів в Радянській Україні зросла з 3040338 до 3395021, або майже на 355 тис. осіб. А протягом одного 1990 р. число їх зменшилося на 420 тис. осіб, зокрема у західних областях – на 71 тис. осіб, або це 17 % від тих, хто в УРСР вийшов із КПРС. Знову ж таки, нема в тому нічого виняткового, все у руслі всеукраїнської тенденції. Нагадаємо, що у західних областях проживало майже 20 % населення УРСР. Ще 1989 р. тут вступили в КПРС 34066 осіб, а вийшло тільки 1077 осіб.

Якщо комуністичні організації західних областей «не мали місцевого суспільно-політичного коріння», то як прояснити той факт, що у

Львівській області у 1991 р. вийшли з КПРС менше 20 % (с. 511)? Інші залишилися, серед них частка «місцевих» була значною.

10. Дисертацію фактично присвячено не розпаду радянського ладу в західних областях України в цілому, а тільки занепаду партійної структури, номенклатури, політичного впливу КПРС та її обласних організацій. Коли мовлять про радянський лад, то до уваги беруть не лише КПРС як «керівну і спрямовуючу силу радянського суспільства» (стаття 6 Конституції СРСР і УРСР), але й ради народних депутатів як «політичну основу Української РСР» (ст. 2 Конституції УРСР) та основу економічної системи – «соціалістичну власність на засоби виробництва у формі державної (загальнонародної) і колгоспно-кооперативної власності» (ст. 10). Отже, потрібно було рівномірно простежити зміни всіх ключових компонентів економічної та політичної систем радянського суспільства (ладу) в межах обраного макрорегіону.

Висловлені зауваження, втім, не применшують позитивного враження від дисертації. Вважаємо, що Чура Василь Іванович заслуговує присвоєння наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Його докторська дисертація в цілому відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України. Ця дисертація, подана до захисту у вигляді рукопису, є кваліфікованою працею. Вона виконана особисто здобувачем, містить обґрунтовані результати і положення, розв'язує важливу проблему, характеризується єдністю змісту, свідчить про значний особистий внесок здобувача в історичну науку.

11 червня 2014 р.

* * *

Скиба І. І.
(Ужгород)

Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai / Szerkesztette: Fedinec Csilla. – Pozsony: Kalligram Kiadó, 2014. – 368 o.
[Карпатська Україна: Від Верецького перевалу до Хуста. Національне прочитання історії одного конфлікту / Упорядник Чілла Фединець. – Братислава: Колліграм, 2014. – 368 с.]

**АКТУАЛЬНА КНИГА ПРО
КАРПАТСЬКУ УКРАЇНУ**

Як відомо, історія Карпатської України обросла густою бородою з різножанрових публікацій, наукових праць, місцями дилетантських і псевдоавторських. Бракує фахових праць, тому відрядно, що наприкінці цього року в угорському видавництві «Kalli-